

"Den Stora Daldansen" – bondeupproret 1743!

År 2011 genomfördes en grundlagsreform i Sverige som förstärker medborgarnas rättigheter i förhållande till myndigheter och lagstiftande politiker. Det är en förstärkning av offentlighetsprincipen, vilken är ett starkt fundament i vår grundlag. Detta skedde 245 år efter att denna viktiga lag "föddes". I december 1766 beslutade nämligen riksdagen att inskriva den i svensk grundlag, och Sverige blev därmed det första land i världen att införa en sådan frihetslag. Men varför, och hur kom den till? Det finns en intressant historia bakom detta, i vilken en anfader till min farfar har en plats.

Midsommarhelgen i år (2013) var det precis 270 år sedan det sista bondeupproret i Sverige ägde rum, vilket skedde under den så kallade Frihetstiden (1719 – 1772), då Sverige och Finland var ett rike och kungen hette Fredrik I (arvprins av Hessen). Denna tid innebar en maktförskjutning mellan den tidigare enväldige kungen och regeringen tillsammans med riksdagen. Rikets starke ledare var greven Arvid Horn som tillhörde det regerande Mösspartiet. Men vid 1738 års riksdag kom Hattpartiet till makten vilket dominerades av adelsmän. Dessa ville ta revansch på Ryssland och återta de landområden som Sverige förlorat vid freden efter det Nordiska kriget. Därför förberedde hattarna för krig mot Ryssland och den 28 juli 1741 utfärdades krigsförklaringen. Kriget sköttes illa av generalerna och den 24 augusti 1742 kapitulerade svenskarna i Helsingfors. Många soldater från Dalregementet dog och skadades vilket uppammade en vrede bland dalallmogen. Man krävde att få veta varför kriget hade kommit till och hur det hade genomförts. Under våren 1743 växte en proteströrelse fram bland bönderna i Dalarna och den 11 juni gick dessa i en marsch ner till Stockholm vilken kulminerade i ett blodbad på Gustaf Adolfs torg den 22 juni.

Böndernas misstro växer.

Sveriges sista stora bondeuppror har blivit kallat "Den Stora Daldansen" i litteraturen. Men det var ingen vanlig folkdans det handlade om, fastmer ett uppror bland dalallmogen grundat i ett starkt frihetspatos. Man kom från olika delar av Mellansverige, men dalbönderna spelade en central roll, därför har det blivit kallat "Den Stora Daldansen". På försommaren 1743 marscherade 4 000 bönder och 700 soldater till Stockholm för att få klarhet i hur, och på vilka grunder, regeringen hade fattat sina beslut angående kriget mot Ryssland – det så kallade Hattarnas krig. Att dalkarlarna var särskilt angelägna berodde delvis på att Hattpartiet hade infört inskränkningar i deras fria handel med norrmännen, och att man höjt skatterna som användes för kriget.

Redan i början av 1742 märktes betänkliga rörelser i socknarna kring Siljan och den 21 juli samlades dalbönderna egenmäktigt till allmänt landsting i Falun. Där uppsattes riksdagsbesvären och man utsåg en av de mest framträdande bönderna, Skinnar Per Andersson från Sollerön, till riksdagsman för en stor del av länet. En annan framträdande ledare var Gisslar Erik Hansson från Vikarbyn. Kravet från dalfolket gällde att de icke skulle låta sina soldater gå ut i kriget förrän generalerna blivit straffade för sin misskötsel av fälttåget i östra Finland.

I mars 1743 var böndernas representanter i Stockholm för att förhandla med regeringen om detta. De fick gehör för sina krav men domen över generalerna dröjde. Därför sammankalla bönderna till ett nytt landsting vilket kom till stånd den 12 april i Leksand. Där kungjorde länets landshövding, Carl Gustaf Wennerstedt, regeringens befallning om Dalregementets uppbrott för att bege sig till Västerbotten, och han manade dem att lyda. Men bönderna blev rasande och protesterade.

Vid detta tillfälle formulerades det så kallade "dalebrevet" i vilket bönderna krävde tronföljdsfrågans lösning till förmån för den danske kronprinsen Fredrik och ett snabbt beslut med anledning av generalernas förbrytelser. Det undertecknades av representanter från 24 socknar och överlämnades till landshövdingen. När detta kom till riksrådets kännedom beslöt man att skicka ett varningsbrev till Dalarna och samtidigt ändra marschordern från Västerbotten till Gävle. Men detta accepterades inte dalkarlarna och konflikten trappades upp. När landshövding Wennerstedt kort därefter förnyade uppbrottsordern bröt oroligheterna ut på allvar.

Riksdagsmän försöker lugna bönderna.

Men inte alla i Dalarna var för upproret. Där fanns de som ville lugna de upprörda dalkarlarna. En av dem var bonden och kopparskrivaren Johan Pehrsson från Enbacka i Stora Tuna socken. Han gjorde en enastående karriär som riksdagsman och tillhörde det fredsvänliga Mösspartiet som representant för Stora Tuna och Säter. Men tvärs emot förväntningarna röstade han för Hattpartiets inställning, att Sverige skulle gå i krig mot Ryssland. Han svek alltså såväl sitt eget partis linje i frågan som böndernas mening. Detta gjorde honom till en kontroversiell person i Dalarna. När han senare, vid landstingsmötet i Falun 1742, försökte förmå dem att lugna sig och inte ställa till ett uppror, blev han sedd som en förrädare och man krävde hans avgång från riksdagen.

Vid landstinget i Leksand i april året efter, försökte Johan Pehrsson och Gatu Erik från Tällberg förmå de samlade bönderna att avstå ifrån att gå till Stockholm för att protestera. Men de fick inget gehör utan blev istället svårt misshandlade. Gatu Erik var nära att mista livet, och Johan fick håret avslitet och slagen blodig innan man spärrade in honom i arresten. Dagen därpå lyckades han fly till prostgården. Efter detta möte kunde inte upproret bland bönderna hejdas.

Erik Olsson Tång, soldat och bonde.

Många av upprorsmännen kom från socknarna runt Siljan. En av dem var Erik Olsson, född i Västbjörka 1682, en by några kilometer nordväst om Vikarbyn. Erik var min farfars morfars farfars far. Föräldrarna var Olof Ersson Tång och Håll Kerstin Jonsdotter. Fadern var musketerare (jmf infanterist) vid Mora kompani. År 1693 flyttade familjen till Tammeråsen en liten skogsby utmed den så kallade Allmänvägen vilken var den viktigaste vägförbindelsen mellan Kopparberget (Falun) och Mora i Ovansiljan under 1600-talet. Man hade kontakt med omvärlden även om byn låg ensligt. Ett par månader efter att de anlant föddes Eriks syster Anna. Då fadern ofta var borta från hemmet fick Erik tidigt hjälpa till på gården. Olof Tång avancerade till sergeant och tog då

namnet Fagerberg. På grund av dålig hälsa blev han avskedad 1704. Enda sonen Erik hade då tagit över som husbonde på gården, och 1703 gifte han sig med Karin Andersdotter från Sjurberg. De fick fem barn och tre av sönerna blev senare soldater vid Mora kompani.

När Erik var 27 år blev han lejd som soldat vid Mora kompani på roten i Västbjörka och fick soldatnamnet Tång (= troligen en ställning för muskötén). Han var musketerare, som sin far. Men Erik hade besvär av astma och fick allt svårare att utföra soldattjänsten. Hans kroppskrafter försvagades, och vid rekryteringen i Falun 1724 blev han därför kasserad och skaffade en ersättare efter 15 års tjänstgöring. Nu återgick han till bondgården hemma hos familjen i Tammeråsen. Fadern blev samtidigt inlagd på Krigsmanshuset i Vadstena där han vårdades till sin död 1727.

År 1729 flyttade Erik med familjen till Sjurberg (skrevs Skiörberg och kan betyda "skatberget"), en liten by med fem gårdar vid Siljans strand strax väster om Rättvik. Med i flytten var hans mor som blivit änka. Han blev nu bonde på den gård som kom att kallas Tånggården. På den gården bodde min farfars förfäder fram till 1885.

Ett orättfärdigt krig.

Eriks två äldsta söner deltog i krigsarmén som bestod av 12 000 svenska och finska soldater. Den 8 augusti 1741 stod den svensk-finska armén när Villmanstrand vid den ryska gränsen. Avsikten var att marschera mot S:t Petersburg för att utlösa en statskupp. Men efter åtta dagar, innan några strider ens hade börjat, dog Eriks söner troligtvis av någon sjukdom. Detta krig – hur det startades och illa genomfördes – var den främsta orsaken till bondeupproret i Dalarna 1743.

Erik miste två av sina söner i ett högst tvivelaktigt krig och familjen sörjde på Tånggården. Men året 1743 skulle bli ännu ett svårt och dramatiskt år för Erik. Hans mor dog i januari 87 år gammal, och hustrun Karin dog en månad senare i hjärnhinneinflammation. Nu var han änkeman vid 60 års ålder och led alltmer av astma. Men dessa motgångar hindrade honom inte från att delta i bondeupproret på sommaren, då dalkarlarna, tillsammans med bönder från andra landskap, gick ner till Stockholm för att förhandla med de myndiga herrarna, "om ett och annat". När kallelsen nådde Sjurberg lämnade Erik hemmet och sina två hemmavarande barn för att ansluta till protestmarschen.

"Den Stora daldansen".

Budkavlar sändes ut den 30 maj som sammankallade allmogen i hela övre Dalarna att gå man ur huse. I Rättvik samlades man efter högmässan söndagen den 5 juni till ett möte som öppnades av sergeanten vid Rättviks kompani, Heindrich Richman. Här utdelades vapen och ammunition till bönderna. Soldaterna gjorde gemensam sak med bönderna, och den 8 juni ryckte upprorshären in i Falun där man förberedde sig och erhöll en fast organisation. Till ledare för marschen utsågs bruksbokhållaren Gustav Schedin från Ål och majoren vid Dalregementet Wilhelm Gustaf Wrangel.

Lördagen den 11 juni tog protestmarschen sin början i Falun för att röra sig ner mot Stockholm.

Efter en dryg veckas marscherande nådde man fram till Stäket. Schedin satte upp sitt högkvarter vid gästgivargården i Tibble. Där formulerades en skrivelse med de frågor man ville ta upp med regeringen. Den var skarpt formulerad och berörde känsliga områden. En delegation utsedd av bönderna förhandlade med myndigheten i Stockholm. Upprørsledarna hade framgång i förhandlingarna och utlovades att *"en kommission förordnas att skyndsammeligen och allrasist inom 8 dagar rannsaka och döma dem vilka allt detta åstadkommit."* (Punkt 1 i protokollet).

Därefter fortsatte marschen in mot Stockholm där man fick två dagar på sig att förhandla och därefter skulle allmogen tåga ut ur staden. Samtidigt som bondehären rörde sig mot Norrtull försökte drygt tusen allmogemän ta sig till Stockholm sjövägen för att bistå dalkarlarna. Men dessa blev hindrade av flottans fartyg. När hären kom till Norrtull möttes de av kungen som försökte lugna den upprörda hopen. Men de lät sig inte lugnas utan drog vidare i riktning mot Slottet, beväpnade med bössor, klubbor och yxor, samtidigt som skräckslagna människor flydde från huvudstaden.

Värsta massakern i Sverige.

Den 22 juni stod bondehären på Norrmalmstorg (nuvarande Gustaf Adolfs torg) grupperade under sina sockenfanor. Det var onsdagen före midsommar. Nu fördes indelta regementen fram – 2 000 man – och de båda styrkorna stod front mot front. Samtidigt pågick förhandlingar mellan regeringen och upprørsledarna. Och även nu försökte Johan Pehrsson att lugna bönderna. Men dessa krävde att han skulle tala för deras sak inför de styrande. Förhandlingarna ledde ingen vart. När så kungen gav order om att bönderna skulle avväpnas uppstod en skottväxling mellan en bonde och en officer, som resulterade i att bonden dog.

Nu bröt helvetet löst. Några förband vägrade att skjuta på sina landsmän, men andra öppnade eld mot den stora hopen med både handeldvapen och kanoner. Det uppstod ett inferno på torget, som snabbt fylldes av döda och sårade bönder. De som kunde flydde i panik in på sidogatorna där de förföljdes och höggs ner av kavallerister. Andra hoppade i Strömmen och drunknade. 144 allmogemän dödades och ett fyrtiotal officerare och soldater (att jämföra med Stockholms blodbad 1520, då 82 män dog av vilka de flesta tillhörde aristokratin). Femhundra bönder sårades och flera tusen togs till fånga.

Flera sjukhus i staden fylldes med dem som sårats. Erik Tång, som var bland de sårade, blev inlagd på St Johannes sjukhus på Kungsholmen den 28 juli, där han fick ligga några veckor för vård. Den 17 augusti samlade myndigheterna ihop dalkarlarna och de fördes ut ur staden under militär eskort, och nu började den långa vandringen tillbaka till Dalarna för de slokörade upprörsmännen. Många hade fortfarande besvär av sina skador och flera av dem dog efter vägen. Hemma på Tånggården i Sjurberg gifte Erik om sig efter några år med den 48-åriga pigan Kerstin Carlsdotter från Altsarbyn. Med försvagade krafter skötte han nu gården, med hjälp av sin yngsta hemmavarande son Jon och hans familj.

Upprørsledarna, med Skinnar Per Andersson och Gisslar Erik Hansson i spetsen, satt i långa förhör som slutade med att de dömdes till döden. De avrättades i Stockholm den 30 december samma år,

efter den värsta massakern i Sveriges historia. Även för Johan Pehrsson blev det ett snöpligt slut. Då han betraktades som en av dalbönderna av regeringen, och därför hölls ansvarig för utgången av upproret, blev han misstänkt som en landsförrädare och dömdes till döden. Han fängslades men dog innan domen verkställdes.

Politikerna svek sina löften.

Dalallmogens uppror var inte främst framkallat av ett lokalt missnöje med skatter, tullar och missväxt, som hävdas i olika historiska beskrivningar, utan det hade högst seriösa avsikter med politiska undertoner. Det hade nämligen vuxit fram en stark folkopinion i landet som krävde att riksdagens hemliga protokoll skulle offentliggöras så att man fick klarhet i "*hur Sverige kommit i krig med Ryssland utan att detta land på något vis hotat Sverige.*" När kriget visade sig bli ett totalt fiasko – svenskarna måste kapitulera – började dalallmogen avkräva sina riksdagsmän ansvar för krigets, såväl igångsättande som genomförande. Man krävde helt enkelt att få insyn i riksdagsprotokollen. Professor Alf Åberg skriver i sin bok "Tragedin på torget" följande: "*Dalallmogens marsch mot Stockholm innebar inte någon sammansvärjning mot staten eller kungen utan var bara en demonstration för att återge bönderna deras bestämmanderätt på riksdagen*". Upproret var alltså ett tidigt uttryck för demokratiska tankegångar hos medborgarna. Men eftersom böndernas uppror slogs ned, hade samtidens politiker ingen tanke på att rätta sig efter löftet i förhandlingsprotokollet och man svek därmed sina egna medborgare. Detta blev en dubbel börda att bära för de besvikna och tilltufsade dalkarlarna.

Det är förstaeligt att Erik Tång ville engagera sig i denna sak, som främst gällde på vilka grunder Sveriges riksdag hade fattat beslut om att gå i krig mot Ryssland. Hans båda söner hade ju dött i detta "orättfärdiga krig", och som tidigare soldat var han väl insatt i problematiken. Som den sanna dalkarl han var, ville han få klarhet i denna allvarliga fråga.

Ett positivt resultat.

Dalupproret fick emellertid en positiv följdverkan när den politiska makten i riksdagen ändrades 1764, då det fredsvänliga Mösspartiet kom i majoritet. En av deras första åtgärder var att ge offentlighet åt riksdagens protokoll och alla andra offentliga handlingar. Två år senare röstades offentlighetsprincipen igenom som en del i tryckfrihetsförordningen, och som gäller än idag. Härigenom kan man hävda att "Den stora daldansen" banade väg för dessa betydelsefulla och vitt omtalade grundlagar. Hovrättspresidenten Johan Hirschfeldt sade i ett minnestal hållet 1996, "*1766 års förordning angående Skriv- och Tryckfriheten fick ställning av fundamentallag i enlighet med ett samma år tillskapat grundlagsbegrepp. Att dessa bestämmelser lades fast just i grundlag har kommit att bli av stor betydelse.*"

Min avlägsna släkting, Erik Olsson Tång, dog 1760 i en astmaattack, 78 år gammal. Då var hans enda överlevande son soldat i det Pommerska kriget mellan Sverige och Preussen. Erik fick alltså aldrig uppleva denna konstitutionella seger som upproret, i sin förlängning, hade medverkat till. Men när denna viktiga lag kom till var det en del i en process som har lett fram till vårt öppna och demokratiska samhälle vi har idag. Nog har vi anledning att hysa en tacksamhetens tanke till

dessa "upproriska" dalkarlar, som med sitt engagemang och blod, banade väg för detta viktiga riksdagsbeslut.

Claes-Göran Bergstrand.

Källor. Boken *Dalupproret 1743 - "Stora daldansen"*, utgiven av UKF 1993. Wikipedia, *Offentlighetsprincipen 1766*. *Rättviksboken*. *Rättviks församlingsböcker*. *Borlänge Tidning* 4/4 1981. *Sveriges släktforskarförbunds årsbok 1991*. *"Tragedin på torget"* av Alf Åberg.